

บททดลองเสนอว่าด้วยการเสริมสร้างวัฒนธรรมทางการเมือง
แบบพลเมืองกับการขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม :
มุมมองทางสังคมวิทยาการเมือง

An Introductory Essay of Civic Culture and the Eliminating
of Social Inequality: The Political Sociology Perspective

พรอัมรินทร์ พรหมเกิด¹, วรัญญา ศรีริน² และ ธีรภัทร์ ลอยวิรัตน์³
Pornamarin Promgird¹, Warunya Sririn and Thiraphat Loiwirat

^{1,2}กลุ่มวิชาสังคมวิทยา

^{1,2}Division of Sociology

^{1,2}สาขาวิชาสังคมศาสตร์

^{1,2}Department of Social Sciences

^{1,2}คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

^{1,2}Faculty of Humanities and Social Sciences

³สาขาวิชารัฐศาสตร์

³Department of Political Science

³คณะรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์

³Faculty of Political Science and Public Administration

^{1,2}มหาวิทยาลัยขอนแก่น

^{1,2}Khon Kaen University

³มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

³Rajabhat Maha Sarakham University

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ได้ถูกเขียนให้เห็นว่า การพัฒนาประชาธิปไตยและการพัฒนาเศรษฐกิจทั่วโลก กำลังเผชิญกับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างรุนแรงซึ่งในปัจจุบันสังคมไทยกำลังประสบปัญหานี้อย่างรุนแรงเช่นเดียวกัน ปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมีหลายมิติ แต่เมื่อวิเคราะห์ถึงปัจจัยเชิงสาเหตุหลัก

พบว่าเมื่ออยู่สองประการคือ หนึ่ง เกิดจากปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทย สอง เกิดจากข้ออ่อนของพื้นฐานวัฒนธรรมทางการเมืองไทยและพฤติกรรมของผู้คนในสังคม ทั้งสองส่วนนี้มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน ทำให้สังคมไทยติดกับดักอยู่กับความเหลื่อมล้ำมายาวนาน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ประเทศไทยได้พยายามลดความเหลื่อมล้ำและสร้างความเท่าเทียมกันทางสังคม แต่ผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหายังไม่ประสบผลสำเร็จ ยังเป็นเพียงแนวนโยบายและแผนงาน ไม่มีผลในทางปฏิบัติจริงใดๆ ในบทความนี้ได้ทดลองเสนอทางออกในการขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมในมุมมองทางสังคมวิทยาการเมือง ด้วยการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองหรือแบบใหม่ โดยวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่นี้ ประชาชนต้องมีความเชื่อมั่นในการมีสมรรถนะทางการเมืองของตนเอง และต้องมีแนวความคิดความเชื่อในเบื้องต้นว่า ประการแรก การแก้ไขปัญหาคความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นหน้าที่หลักของทุกคนที่จะต้องเอาใจใส่ และมีความรับผิดชอบร่วมกันในการผลักดันหรือเข้าไปดำเนินการ จะปฏิเสธความรับผิดชอบของตนหาได้ไม่ ประการที่สอง ประชาชนต้องเชื่อว่าตนเองเป็นพลังทางสังคมการเมืองอย่างหนึ่ง มีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาคความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันทางสังคมให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นได้ และต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในปฏิบัติการเพื่อเป็นพลังผลักดันให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างจริงจังต่อไป

คำสำคัญ : ความเหลื่อมล้ำทางสังคม, วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง, วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย, ความเป็นพลเมือง

Abstract

This academic article has argued that the democracy and economic development around the world is facing serious social inequality issues. Currently, Thai society is also facing this severe problem. The problem of social inequality in Thai society has many dimensions. However, But when analyzing the main cause factors, it was found that there are two things, The first is from the structural problems of Thai society, and the second is due to the weakness of the basis of Thai political culture and the behavior of people in society. Both of these are interrelated. causing Thai society to have been trapped in social inequality for a long time. Throughout the period of many past years, the Thai state has sought to reduce inequality and create social equality but the consequences of the solution have not been successful. It still just a policy and roadmap. There is no practical effect. This this article tries to propose a solution to eliminating the problem of social inequality in the political sociology perspective. By creating a civic culture or a brand - new political culture. People must have the fundamental beliefs that they have political efficacy as follows. First, solving the problem of social inequality is a primary duty of everyone to be attentive and have a shared responsibility to push forward or take action. Everyone cannot deny their responsibility. Second, people must believe that they are one of the political forces that have the capability of changing the problem of social inequality in a better direction and must participate in the operation as a driving force to seriously keep improve this problem.

Keywords : social inequality, civic culture, democratic political culture, citizenship

บทนำ

“มนุษย์เราเกิดมามีร่างกายและปัญญาสมองไม่เสมอกัน
เมื่อเริ่มต้นก็เกิดความอยุติธรรมเสียแล้ว เช่นนี้ก็เป็นหน้าที่
ของสังคมที่จะต้องช่วยขจัดปัดเป่าความไม่เสมอภาคนั้น
ให้น้อยลงที่สุด” (ปวย อึ้งภากรณ์, 2512)

การพัฒนาประชาธิปไตยและการพัฒนาเศรษฐกิจทั่วโลก กำลังเผชิญกับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างรุนแรง จนเกิดปรากฏการณ์ที่นายแพทย์ประเวศ วะสี (2562) เรียกว่า 99 ต่อ 1 หรือเป็นการพัฒนาที่คนส่วนน้อยเพียงร้อยละ 1 เท่านั้นที่ได้ประโยชน์ ส่วนคนที่เหลืออีกร้อยละ 99 ไม่ได้รับประโยชน์จากผลพวงของการพัฒนาดังกล่าว ซึ่งในปัจจุบันสังคมไทยก็กำลังประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำอย่างรุนแรงเช่นเดียวกัน กล่าวคือคนเพียงร้อยละ 1 ของประชากร หรือประมาณ 6 แสนคนเท่านั้นที่ถือครองทรัพย์สินทั้งหมดถึงร้อยละ 70 ของประเทศ (กมล กมลตระกูล, 2563) ปัญหาความเหลื่อมล้ำของสังคมไทยที่มีอย่างมากมายมีความสัมพันธ์กับประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ ซึ่งเชื่อมโยงถึงความเป็นเหตุเป็นผลกันทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงประจักษ์ โดยในประเทศที่มีความเหลื่อมล้ำทางสังคมสูงเช่นกรณีของไทย ย่อมก่อให้เกิดผลเสียอย่างมากต่อประโยชน์สาธารณะ กล่าวคือทำให้ประชาชนมีความรู้สึกถึงความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันที่เกิดขึ้น และเกิดการตั้งคำถามเกี่ยวกับความไม่เป็นธรรมจากภาครัฐ เช่น ความไม่เป็นธรรมด้านเศรษฐกิจ ความไม่เป็นธรรมด้านกฎหมาย ความไม่เป็นธรรมด้านการจัดสรรทรัพยากรและงบประมาณตามนโยบายของรัฐ ตลอดจนกลไกการบริหารประเทศโดยรวม (วรวิญญา ศรีริน และพรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2562) เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วย่อมส่งผลเสียหลายต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ระบอบประชาธิปไตยที่ไม่มีคุณภาพนั้นได้ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำขึ้นในสังคม ปัญหาดังกล่าวหากไม่มีการแก้ไขที่ถูกวิธีอาจนำไปสู่การเกิดความไม่พอใจจนเกิดแรงต้านจากประชาชนและทำให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองอย่างเรื้อรังได้ในท้ายที่สุด (สถาบันพระปกเกล้า, 2562)

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมากว่า 88 ปี บนเส้นทางประชาธิปไตยของไทย ได้มีความพยายามอย่างยิ่งที่จะเปลี่ยนผ่านให้ประชาธิปไตยเกิดความยั่งยืนและสภาพนำมาสู่ความเสมอภาคและความเท่าเทียมกันของสังคมไทย โดยมีการปรับแก้ไขกฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ เพื่อลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำ ดังเช่นมีการบัญญัติเรื่อง การแก้ไขความเหลื่อมล้ำไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ในมาตราที่ 257 ว่าด้วย “การปฏิรูปประเทศด้วยการสร้างสังคมที่มีความสงบสุขเป็นธรรม และมีโอกาสทัดเทียมกันเพื่อแก้ไขความเหลื่อมล้ำ” และมาตราที่ 258 อันมีสาระสำคัญว่าด้วย “การลดความเหลื่อมล้ำในการศึกษาและเสริมสร้างพัฒนาคุณภาพและประสิทธิภาพครู” รวมทั้งมีแผนกำหนดยุทธศาสตร์ชาติระยะ 20 ปี ในส่วนที่ 4 ว่าด้วยการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม จากข้อเท็จจริงดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญต่อประเด็นการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย หากแต่ผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหาก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร และยังเป็นเพียงแค่แนวนโยบายและแผนงานในเอกสาร แต่ไม่มีผลในทางปฏิบัติจริงใด ๆ

ดังนั้น เราจึงไม่สามารถอาศัยกลไกตลาดแบบทุนนิยมในการแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจได้แต่เพียงอย่างเดียว แต่จำเป็นต้องอาศัยรัฐที่มีบทบาทเข้มแข็งในการปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและวัฒนธรรมใหม่ เพื่อลดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เกิดขึ้น (คณะกรรมการปฏิรูป, 2554) ขณะเดียวกันก็ต้องเพิ่มบทบาทของภาคประชาสังคมหรือภาคพลเมืองได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาให้มากขึ้น ด้วยการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ เพื่อเป็นพลังผลักดันในการจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมและสร้างความเท่าเทียมกัน ในบทความนี้จะเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ให้เห็นถึงสถานการณ์ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย ที่มีสาเหตุมาจากปัจจัยหลักสองประการคือ สาเหตุที่เกิดจากปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทย และปัญหาเชิงวัฒนธรรมทางการเมืองรวมถึงพฤติกรรมทางการเมืองของคนไทยเอง ในตอนท้ายจะกล่าวถึงทางออก ด้วยการเสนอบททดลองว่าด้วยการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองในมุมมองทางสังคมวิทยาการเมือง (political sociological perspective) เพื่อขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม ดังจะได้นำเสนอให้เห็นตามลำดับต่อไป

การวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย

สังคมไทยร่วมสมัยมีความไม่เท่าเทียมกันทางด้านรายได้ ความมั่งคั่ง และ อำนาจเป็นอย่างมาก(ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2562) ข้อมูลสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำ ของประเทศไทยในเวทีนานาชาติ จากรายงาน “Global Wealth Report” ของกลุ่มเครดิต สวิสที่วิเคราะห์โดยกลุ่มธนาคาร ได้แสดงข้อมูลที่น่ากังวลเป็นอย่างยิ่งต่อปัญหา ความเหลื่อมล้ำของสังคมไทย โดยพบว่าในปี พ.ศ. 2561 ประเทศไทยได้รับการจัดอันดับ ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ของประเทศที่มีค่าสูงอยู่ในอันดับ 3 ของโลก รองจากประเทศ รัสเซีย และประเทศอินเดีย ซึ่งหมายความว่า ประเทศไทยมีระดับความเหลื่อมล้ำที่เลว ร้ายมากกว่าประเทศอินโดนีเซีย และบราซิล หรือประเทศที่มีรายได้น้อยหลายสิบ ประเทศทั่วโลก (ไกรยศ ภัทราวาท, 2561) และประเทศไทยยังติดอันดับ 10 ประเทศ ที่มีความเหลื่อมล้ำด้านความมั่งคั่งมากที่สุดในโลก ข้อเท็จจริงซึ่งมีลักษณะพิเศษนี้ ชวนให้สงสัยว่าระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของเราน่าจะมีส่วนเชื้อให้เกิด ความเหลื่อมล้ำอย่างมาก อย่างเช่นมีงานวิจัยพบว่า ในปัจจุบันการแข่งขันในภาคเอกชน ของเราลดลง อำนาจทางธุรกิจกระจุกตัวมากขึ้น การทุจริตคอร์รัปชันแพร่หลายมากขึ้น และกระทำได้ง่ายขึ้นโดยเฉพาะในกลุ่มผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจสูง และผลประโยชน์ที่ได้ โดยมีขอบนี้ยังเพิ่มความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้สูงยิ่งขึ้น (สมชัย จิตสุชน, 2563)

จากปัญหาความเหลื่อมล้ำของสังคมไทยเช่นนี้ นับเป็นปัญหาเชิงสาเหตุที่ทำให้ เกิดปัญหาด้านเศรษฐกิจ สังคม และปัญหาด้านการเมืองตามมา ถึงแม้ภาครัฐพยายาม ที่จะแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้น แต่ทิศทางการแก้ไขปัญหาค่อนข้างล่าช้า ประกอบกับสังคมไทยตกอยู่ภายใต้กับดักนโยบายประชานิยมมาอย่างยาวนาน จึงมีผล ต่อการแก้ไขความเหลื่อมล้ำได้ไม่มากนัก (สมชัย จิตสุชน, 2561) หากภาครัฐยังไม่ สามารถแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำผ่านนโยบายด้านเศรษฐกิจและสังคมได้อย่าง จริงจัง เพื่อเปลี่ยนแปลงและจัดระเบียบทางสังคมใหม่ให้กับผู้คนในสังคมไทย เพื่อให้ มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันและมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้แล้ว อาจเกิดผล ร้ายและสร้างความเสียหายให้กับสังคมและประเทศชาติเป็นอย่างมาก (วรัญญา ศรีริน และพรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2562) จากการศึกษาของผู้เขียนพบว่า ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ของสังคมไทยมีอยู่หลากหลายมิติ แต่เมื่อได้วิเคราะห์เชิงลึกถึงปัจจัยเชิงสาเหตุที่ทำให้

เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยแล้ว จะพบว่า มีสาเหตุหลักอยู่สองประการด้วยกัน คือ ประการแรก สาเหตุเกิดจากปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทย และประการที่สอง คือ ปัญหาเชิงวัฒนธรรมทางการเมืองและพฤติกรรมของผู้คนในสังคมไทย ซึ่งทั้งสองส่วนนี้มีความเกี่ยวเนื่องและเชื่อมโยงกัน ทำให้สังคมไทยยังคงติดกับดักอยู่กับความเหลื่อมล้ำมาอย่างยาวนาน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. ปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทย

คณะกรรมการปฏิรูป (2554) ได้เคยเสนอภาพรวมของปัญหาเชิงโครงสร้างซึ่งเชื่อมโยงกัน อันก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำอย่างรุนแรงในสังคมไทย โดยสรุปคือ ตัวโครงสร้างของการจัดสรรอำนาจก็ตกกันมิให้คนจำนวนมากสามารถเข้าถึง “ทรัพยากร” หรือเข้าถึงได้อย่างเท่าเทียมกัน คำว่า “ทรัพยากร” ในที่นี้ มีความหมายกว้างกว่าทรัพยากรที่จับต้องได้ (tangible) เพียงอย่างเดียว หากแต่รวมถึงโอกาสและพลังที่เพิ่มพูนขึ้นในการใช้ประโยชน์จากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วย คณะกรรมการปฏิรูป (คปร.) สรุปว่า หากไม่สามารถปรับโครงสร้างของการเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าว ก็ไม่มีทางที่จะลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมซึ่งนับวันจะเลวร้ายยิ่งขึ้นได้ และความเหลื่อมล้ำยังเป็นสาเหตุสำคัญแห่งการชะงักงันในเกือบทุกด้านของสังคมไทยเวลานี้

คณะกรรมการปฏิรูป (คปร.) ยังมีความเห็นว่า ความยุติธรรมหรือการถูกเลือกปฏิบัติ จากโครงสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ได้สร้างสภาวะความเหลื่อมล้ำหรือความไม่เท่าเทียมกันในทุกด้าน จนทำให้อำนาจต่อรองของผู้คนต่าง ๆ ในสังคม ที่จะปกป้องสิทธิเสรีภาพหรือบรรลุถึงความเท่าเทียมกันเป็นไปได้ยาก โครงสร้างความยุติธรรมหรือความเหลื่อมล้ำดังกล่าว คือ ความรุนแรงที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ในเวลานี้ และความเหลื่อมล้ำอย่างสุดขั้วทุกด้านนับเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่เป็นแกนกลาง อันก่อให้เกิดปัญหาเชิงโครงสร้างด้านอื่น ๆ ตามมาอีก การปฏิรูปสังคมและการเมืองจึงควรจัดการกับปัญหานี้เป็นหลัก ส่วนสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2557) ได้เสนอปัญหาเชิงโครงสร้างไว้หลายประการเช่นเดียวกัน อันเป็นปัญหาของระบบโครงสร้างสังคมไทยที่เอื้อโอกาสหรือเพิ่มช่องว่างให้เกิดความเหลื่อมล้ำขึ้น ซึ่งผู้เขียนจะได้นำมาเป็นฐานของการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็น

สถานการณ์ปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างของสังคมไทย ตามการจำแนกสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในแต่ละประเด็นดังต่อไปนี้

1.1 โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจไทย สังคมไทยมีโครงสร้างทางสังคมแบบแนวตั้ง (vertical society) ผู้คนมีความสัมพันธ์กันในเชิงระบบอุปถัมภ์ ในแทบทุกระดับ โดยผู้น้อยต้องพึ่งพาผู้ใหญ่ซึ่งเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ ระบบอุปถัมภ์ นับเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทยที่มีมานาน ในยุคปัจจุบันระบบอุปถัมภ์ได้พัฒนา มาเป็นระบบเส้นสายและพรรคพวก ระบบนี้ดำรงอยู่และฝังตัวอย่างหนาแน่นในระบบราชการ แม้กระทั่งในระบบภาคธุรกิจเอกชนที่มีการจัดองค์กรทันสมัยก็ยังมีระบบนี้ อยู่ ผู้ใดที่ไม่มีเส้นสายย่อมมีโอกาสเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนจนและคนไร้อำนาจ (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2558) เราจึงเห็นได้ว่า ในสังคมที่มีโครงสร้างแนวตั้งซึ่งผู้คนมีความสัมพันธ์กันในเชิงอุปถัมภ์ ยิ่งเป็นการตอกย้ำ และช่วยเหลือเลี้ยงให้เกิดความเหลื่อมล้ำและเกิดความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมมากยิ่งขึ้น

เช่นเดียวกันเมื่อพิจารณาถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจไทยจะพบว่า โครงสร้างทางเศรษฐกิจและระเบียบของทางราชการที่ดำรงอยู่ มีส่วนเอื้ออย่างมากต่อกลุ่มนายทุน มากกว่ากลุ่มผู้ใช้แรงงาน อันเนื่องมาจากผลประโยชน์จากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ มาจากฐานของธุรกิจและอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ ผลตอบแทนของการลงทุนจึงเป็นของผู้ประกอบการเป็นส่วนใหญ่ ส่วนค่าตอบแทนแรงงานและสวัสดิการมีเพียงเล็กน้อย เท่านั้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558) ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจไทยกลุ่มทุนขนาดใหญ่ทั้งในประเทศและต่างประเทศ มักมีอิทธิพลต่อการกำหนดทิศทางของระบบการเมืองและระบบราชการ ส่วนภาคประชาสังคมมีอำนาจน้อยกว่าและไม่เข้มแข็งพอที่จะถ่วงดุลและทัดทานกับภาครัฐ และภาคธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่ได้ ผลคือภาครัฐและภาคธุรกิจเอกชนขนาดใหญ่ จึงสามารถดึงเอาทรัพยากรต่าง ๆ เข้ามาหาตนเองได้มากกว่า (ประเวศ วะสี, 2562) ในท้ายที่สุดย่อมส่งผลให้นายทุนและนักธุรกิจ นักการเมือง และกลุ่มข้าราชการระดับสูง กลายเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์จากนโยบายการพัฒนาประเทศมากที่สุด (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด และคณะ, 2562) อันนำไปสู่ปัญหาการเกิดช่องว่างทางด้าน รายได้และเกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมระหว่างชนชั้น ซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจนในสังคมไทยยุคปัจจุบัน

ตัวอย่างสถานการณ์ความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยที่น่าสนใจ เช่น มีรายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2556 โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พบว่า ปัญหาความเหลื่อมล้ำมีหลากหลายมิติ เช่น

มิติแรก ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้หรือการกระจายรายได้ของประเทศไทย พบว่า รายได้ยังคงกระจุกตัวอยู่กับคนกลุ่มเล็ก ๆ โดยเฉพาะกลุ่มคนรวย ซึ่งเป็นผลให้เกิดความแตกต่างของรายได้ระหว่างกลุ่มคนรวยที่สุด และกลุ่มคนจนที่สุด โดยต่างกันมากถึง 34.9 เท่า หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “**รวยกระจุก จนกระจาย**” มาอย่างยาวนาน ความแตกต่างด้านรายได้ส่งผลให้มีความแตกต่างด้านความมั่งคั่ง ด้านการศึกษา และการเข้าถึงอำนาจตามมา (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2562)

มิติที่สอง ความเหลื่อมล้ำด้านทรัพย์สินทางการเงิน โดยสินทรัพย์ทางการเงินกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มคนเล็ก ๆ กล่าวคือ บัญชีเงินฝากที่มีวงเงินเกิน 10 ล้านบาทขึ้นไป มีเพียงจำนวน 111,517 บัญชี หรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 0.1 ของจำนวนบัญชีทั้งหมด แต่ในขณะที่บัญชีเงินฝากขนาดเล็กวงเงินไม่เกิน 10 ล้านบาทมีจำนวน 84 ล้านบัญชี หรือคิดเป็นร้อยละ 99.9 ของจำนวนบัญชีทั้งหมด ซึ่งทำให้เห็นระยะห่างที่ชัดเจนของฐานทรัพย์สินคนมีฐานะร่ำรวยที่มีจำนวนน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับฐานทรัพย์สินของคนส่วนใหญ่ของประเทศ

มิติที่สาม ความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษา มีความเหลื่อมล้ำอย่างมากในเรื่องโอกาสในการเข้าถึงบริการด้านการศึกษา ระหว่างกลุ่มประชากรที่มีฐานะดีและฐานะยากจน และพื้นที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกันในเขตเมือง - ชนบท และระหว่างภูมิภาค โดยเฉพาะการเข้าถึงการศึกษาในระดับปริญญาตรี โดยกลุ่มประชากร 10% ที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีที่สุด มีโอกาสเข้าถึงการศึกษาระดับปริญญาตรี มากกว่ากลุ่มประชากร 10% ที่มีฐานะความเป็นอยู่ด้อยที่สุดประมาณ 19.1 เท่า ความเหลื่อมล้ำในด้านการศึกษานี้ย่อมส่งผลต่อโอกาสในการพัฒนาทักษะ อาชีพ และการสร้างรายได้ที่มีความแตกต่างกันมากขึ้นด้วย จะเห็นได้ว่าความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาในปัจจุบันยิ่งทำให้ความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่มีอยู่แล้วเลวร้ายลงไปอีก

1.2 โครงสร้างการบริหารจัดการภาครัฐที่มีลักษณะรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง และหัวเมืองใหญ่ต่าง ๆ ในภูมิภาค การบริหารจัดการภาครัฐที่มีการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางและหัวเมืองใหญ่เช่นนี้ ย่อมมีผลทำให้ชุมชนท้องถิ่นอ่อนแอ และยังสามารถส่งผลกระทบต่อความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการพื้นฐานของรัฐในเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ ระหว่างประชากรในเขตเมืองและเขตชนบท และประชากรในแต่ละภูมิภาค ในขณะที่บริการพื้นฐานของรัฐทั้งบริการด้านการศึกษา การพัฒนาอาชีพ ทักษะฝีมือแรงงาน ด้านสาธารณสุข และโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ส่วนใหญ่ก็ยังมีกระจุกตัวหนาแน่นในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล รวมทั้งเมืองใหญ่ต่าง ๆ ดังตัวอย่างเช่น ความเหลื่อมล้ำคุณภาพการให้บริการสาธารณสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเหลื่อมล้ำของการกระจายบุคลากรทางการแพทย์ โดยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แพทย์ 1 คน ต้องให้บริการประชากรสูงถึง 3,918 คน ในขณะที่กรุงเทพมหานครแพทย์ 1 คน ให้บริการประชากรเพียง 1,075 คน ซึ่งแตกต่างกันเกินกว่า 3 เท่าตัว (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2558) จะเห็นได้ว่าแม้กระทั่งการให้บริการด้านสาธารณสุข ก็ยังมีความเหลื่อมล้ำแตกต่างกันอย่างมากในแต่ละภูมิภาคของไทย ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อภาวะการมีสุขภาพดีและคุณภาพการให้บริการสาธารณสุขที่มีความแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาคอีกด้วย เป็นต้น

1.3 ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ที่ดินมีความสำคัญสูง เพราะเป็นปัจจัยพื้นฐานในการประกอบอาชีพ และความมั่นคงในการดำรงชีวิต ปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินจึงมีความเชื่อมโยงกับปัญหาความยากจน และความเหลื่อมล้ำในด้านโอกาสทางเศรษฐกิจและชีวิตความเป็นอยู่อย่างมาก ที่ดินยังเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของฐานชีวิตสำหรับทุกคน และเป็นทรัพยากรมีอยู่อย่างจำกัด ดังนั้น ในการปฏิรูปสังคมจึงไม่ควรถือว่าที่ดินเป็น “สินค้าเสรี” เหมือนสินค้าทั่วไป (คณะกรรมการปฏิรูป, 2554) ในตลาดทุนนิยมเสรี การปล่อยให้รัฐและอำนาจทุนเข้าถือครองที่ดินอย่างไม่จำกัด นำไปสู่การสร้างควมไม่เป็นธรรมในสังคมอย่างใหญ่หลวง เช่น มีที่ดินจำนวนมากที่ถูกปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าเพราะรัฐครอบครองโดยไม่ใช้ประโยชน์ หรือการปล่อยให้นายทุนบางรายสามารถถือครองที่ดินจำนวนมากหาศาลเพื่อการเก็งกำไร ทำให้ที่ดินมีราคาแพงจนประชาชนทั่วไปที่เป็นคนชนชั้นล่าง มนุษย์เงินเดือน และคนชนชั้นกลางเข้าถึงได้ยาก

ขณะที่เกษตรกรและคนยากไร้อีกเป็นจำนวนมากไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง หรือมีที่ดินทำกินไม่เพียงพอ (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2556) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างความเหลื่อมล้ำด้านการถือครองที่ดินในประเทศไทยซึ่งนับว่ามีสูงมาก โดยพบว่า มีการถือครองที่ดินที่มีเอกสารสิทธิประเภทโฉนดที่ดินกระจุกตัวอยู่ในคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่เป็นคนรวยเท่านั้น โดยมีสัดส่วนกลุ่มผู้ที่ถือครองที่ดินมากที่สุดร้อยละ 20.0 ของคนไทย คิดเป็นการถือครองที่ดินสูงถึงร้อยละ 79.9 ของพื้นที่ทั้งหมด และมีสัดส่วนสูงกว่ากลุ่มผู้ถือครองที่ดินน้อยที่สุดในประเทศไทยมากถึง 325.7 เท่า (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2557) อันแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างและความเหลื่อมล้ำอย่างมาก ในการถือครองที่ดินระหว่างคนรวยและคนจนในสังคมไทย

1.4 ระบบกระบวนการยุติธรรมยังมีข้อจำกัดสำหรับคนจน กล่าวคือ ความยากจนเป็นปัญหาสำคัญที่ทำให้คนชั้นล่างของสังคมไม่มีโอกาสเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้ เนื่องจากกระบวนการยุติธรรมของรัฐมีขั้นตอนทางกฎหมายที่ยุ่งยากซับซ้อนและต้องใช้เวลาอันยาวนาน ต้องมีการจ้างทนายในการต่อสู้คดีและมีค่าใช้จ่ายสูง แม้ว่าประเทศไทยจะมีระบบที่ให้การช่วยเหลือคนยากจน เพื่อให้เข้าถึงความยุติธรรมได้ด้วยวิธีการขอดำเนินคดีอย่างคนอนาถา หรือมีการจัดตั้งกองทุนยุติธรรมเพื่อช่วยเหลือประชาชนในการต่อสู้คดี แต่ก็ยังไม่ทำให้คนจนซึ่งอยู่ในฐานะเสียเปรียบในการต่อสู้คดีสามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมได้อย่างเต็มที่ และเมื่อมีคดีถูกฟ้องร้อง จากการมีฐานะยากจนทำให้ไม่มีเงินสดหรือหลักทรัพย์ที่เชี่ยนประกันตัว เป็นผลทำให้ผู้ต้องหาที่มีฐานะยากจนหลายคนต้องถูกกักขังก่อนศาลมีคำพิพากษา (จิตติมา กุลประเสริฐรัตน์, 2561) ขณะที่คนรวยและคนที่มีอำนาจมักไม่ค่อยติดคุก จนมีการพูดกันว่า “คุกมีไว้ขังคนจนเท่านั้น” โดยสรุปแล้วปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมระหว่างคนรวยและคนจนทั้งสิ้น

1.5 ระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่ขาดประสิทธิภาพ ขาดความโปร่งใส และการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ/มีการทุจริตคอร์รัปชันของเจ้าหน้าที่รัฐ นับเป็นสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การดำเนินนโยบายสาธารณะ และการจัดบริการสาธารณะเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนขาดประสิทธิภาพและประสิทธิผล จนทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่รุนแรงขึ้น ดังตัวอย่างเช่น

ผลการศึกษาวิจัยที่พบว่า การทุจริตคอร์รัปชันในภาคการศึกษาในท้ายที่สุดจะเป็นภัยคุกคามต่อการเข้าถึงความเสมอภาคและคุณภาพของการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะกระทบต่อคนจนมากที่สุด (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด และคณะ, 2562) เป็นต้น รวมถึงในหลายกรณีได้มีการนำงบประมาณของรัฐจำนวนมากไปใช้จ่ายในการดำเนินงานตามโครงการต่าง ๆ ที่เอื้อประโยชน์ให้กับคนรวยและกลุ่มคนมีอำนาจเพียงส่วนน้อยซึ่งยิ่งเพิ่มช่องว่างให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันหน่วยงานของรัฐก็ยังขาดระบบฐานข้อมูลที่ทันสมัย เพื่อเป็นฐานข้อมูลที่บ่งชี้คุณลักษณะของคนจนหรือผู้ด้อยโอกาส จึงทำให้การบริหารจัดการของรัฐเข้าไม่ถึงกลุ่มคนด้อยโอกาส จนทำให้เกิดช่องว่างของความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างเห็นได้ชัด (สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2557)

โดยสรุปแล้ว จะเห็นได้ว่าปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทยดังที่กล่าวมาทั้งในเรื่องโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจ โครงสร้างการบริหารจัดการภาครัฐที่มีลักษณะการรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง ระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่มีการถือครองจำนวนมากโดยนายทุน กระบวนการยุติธรรมที่คนจนไม่สามารถเข้าถึงได้ และระบบราชการที่ขาดประสิทธิภาพเพิ่มไปด้วยปัญหาการทุจริตคอร์รัปชันของเจ้าหน้าที่รัฐ มีการใช้จ่ายงบประมาณภาครัฐที่เอื้อต่อคนรวยและกลุ่มคนมีอำนาจ ล้วนแล้วแต่เป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำอย่างรุนแรงในสังคมไทย และปัญหาเชิงโครงสร้างเช่นนี้ ในท้ายที่สุดแล้วยังเป็นตัวกีดกันมิให้คนชนชั้นล่าง และคนชนชั้นกลางที่ไร้อำนาจจำนวนมาก สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเท่าเทียมกันอีกด้วย

2. ปัญหาเชิงวัฒนธรรมทางการเมืองและพฤติกรรมของผู้คนในสังคมไทย

“วัฒนธรรมทางการเมือง” ตามความหมายนี้ หมายถึง แบบแผนค่านิยมทัศนคติ ความคิดความเชื่อพื้นฐาน และความโน้มเอียง (orientations) ของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนที่มีต่อระบบการเมือง แล้วในที่สุดย่อมส่งผลต่อพฤติกรรมทางสังคมการเมืองของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนในสังคมนั้น ๆ (Almond and Verba, 1965) ตัวอย่างเช่น คนไทยมีทัศนคติและค่านิยมที่ชื่นชมยกย่องคนรวยและคนมีอำนาจ แต่ไม่ได้ตั้งคำถามหรือมีการตรวจสอบร่วมกันว่า ทรัพย์สินเงินทองและอำนาจที่เขาได้

มานั้นมีความสุจริตและมีความถูกต้องหรือไม่ (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, 2553) ผลกระทบที่ตามมาต่อสังคมคือ ทำให้บางกลุ่มคนในสังคมมีเป้าหมายชีวิตเพื่อสร้างความร่ำรวยให้กับตนเองเหนือสิ่งอื่นใด แม้ว่าทรัพย์สินเงินทองที่ได้มานั้นบางครั้งอาจเกิดจากการกระทำที่ทุจริตหรือผิดกฎหมายก็ตาม ขณะเดียวกันยังทำให้คนที่มีความสามารถและร่ำรวยบางคน ซึ่งได้ทรัพย์สินเงินทองมาจากการเอาตัวเขาเปรียบสังคมหรือการฉ้อโกง หรือประกอบอาชีพหรือธุรกิจที่ผิดกฎหมายสามารถยืนอยู่ได้ในสังคมอย่างมีเกียรติ เช่นเดียวกับคนไทยส่วนใหญ่ที่มีค่านิยมและความเชื่อเรื่องการทำบุญให้กับวัด เพื่อหวังว่าจะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีในชาติหน้า ขณะเดียวกันก็ไม่พร้อมที่จะบริจาคเงินเพื่อช่วยเหลือสังคม หรือบริจาคเงินให้กับโครงการรณรงค์เพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม โดยเฉพาะการช่วยเหลือคนยากคนจนหรือคนด้อยโอกาสต่าง ๆ ให้มีโอกาสทางการศึกษาที่ดีขึ้น (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2556) เป็นต้น จากค่านิยมและความเชื่อพื้นฐานเช่นนี้ ยิ่งซ้ำเติมให้ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมไทยทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น

มีข้อน่าสังเกตว่า ในสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำอย่างมากและสังคมมายาวนานไม่อาจทำให้คนจนเชื่อได้ว่าอนาคตของตนและลูกหลานจะดีขึ้นได้ ประเด็นที่สำคัญมากกว่านั้นคือ สภาพะความเหลื่อมล้ำอย่างมากจะทำลายศักยภาพ หรือขีดความสามารถที่แฝงเร้นอยู่ของคนชนชั้นล่างไม่ให้เห็นออกมา เพราะไม่มีโอกาสหรือไม่มีพลังเพียงพอในการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อชีวิตที่ดีกว่า หรืออาจเป็นเพราะเสี่ยงเกินไปที่จะริเริ่มสิ่งใหม่ ๆ Ernest Hemingway (1937) นักเขียนรางวัลโนเบลได้เขียนไว้ว่า “คนจนไม่เคยได้รับอนุญาตให้มีตัวเลือก คนจนตรอกไม่เคยมีเวลามากพอที่จะค่อย ๆ หาทางออกให้กับตัวเอง” นี่จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนชนชั้นล่างตกอยู่ใน “วงจรของความยากจน” (cycle of poverty) เราจึงเห็นได้ว่า ความเหลื่อมล้ำได้ทำลายทั้งศักยภาพของตัวคน กลุ่มทางสังคมต่าง ๆ และประเทศชาติโดยส่วนรวม การแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมจึงต้องมุ่งปลดปล่อยพลังการผลิตของสังคม ซึ่งไม่ได้มีความหมายแต่เพียงโอกาสในการผลิตด้านสินค้าและบริการที่มีมูลค่าเท่านั้น หากแต่รวมถึงการเปิดโอกาสให้เขาได้ผลิตสิ่งที่มีคุณค่าอื่น ๆ เช่น ศิลปะ วิชาความรู้ สติปัญญา นวัตกรรมทางสังคม และมีโอกาสในการเลื่อนชั้นทางสังคมที่เท่าเทียมกันอีกด้วย (คณะกรรมาการปฏิรูป, 2554)

ในการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองของนักวิชาการในโลกตะวันตกนั้น ได้นำมาสู่การตั้งคำถามสำคัญที่ว่า “ประชาชนสามารถสร้างผลกระทบต่อระบบสังคม การเมืองที่พวกเขาดำรงอยู่ได้อย่างไร” (Heywood, 2007) ดังตัวอย่างการศึกษาของ Putnam, Leonardi and Nonetti (1993) ที่เคยพบว่า ทางตอนเหนือของประเทศ อิตาลี แอชมิลาน และทอริโน มีเศรษฐกิจดี การเมืองและศีลธรรมดี อันเนื่องมาจากการรวมตัวกันของผู้คนในรูปของกลุ่ม ชมรม สมาคม สหกรณ์ หรือมีการรวมตัวกัน ในรูปองค์กรประชาสังคมต่าง ๆ การรวมตัวกันของผู้คนในรูปแบบต่าง ๆ ดังกล่าว ยังเป็นตัวกำหนดที่สำคัญที่สุดต่อการสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ รวมถึงความเป็นประชาธิปไตยที่เท่าเทียมกันและความสงบสุขของสังคม ขณะที่อิตาลีทางตอนใต้ กลับพบความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญนั้นคือ แอชชีลีที่มีแต่ความยากจน ความเหลื่อมล้ำ การทุจริตคอร์รัปชัน และนักเลงผู้มีอิทธิพล เป็นต้น อันแสดงให้เห็นว่า คนเราสามารถสร้างผลกระทบต่อระบบสังคม หรือสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงสังคมที่เราอยู่อาศัยให้ดีขึ้นได้หากผู้คนมีแนวความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และมีเจตจำนง ร่วมกันในการรวมตัวกันเป็นองค์กรภาคประชาสังคม และยังสะท้อนให้เห็นว่า วัฒนธรรมทางการเมืองที่ประกอบด้วย ระบบความคิด ความเชื่อพื้นฐาน และค่านิยมของผู้คนที่เห็นความสำคัญของการรวมตัวกันเป็นกลุ่มภาคประชาสังคม สามารถสร้างความมั่งคั่งได้อย่างยั่งยืน ตลอดจนก่อให้เกิดความเท่าเทียมกันทางสังคมได้

ในตอนหลังการศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมทางการเมืองได้นำไปสู่การพัฒนาแนวคิด เรื่อง “การมีความรู้สึกรับผิดชอบของพลเมือง” (sense of civic responsibility) อันทำให้ระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยมีความยั่งยืนและมีความเท่าเทียมกันเกิดขึ้นได้ ขณะเดียวกันก็เกิดความคิดของผู้คน ในเรื่องความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงแนวคิดเรื่อง “ประชาสังคม” เสียใหม่ ในความหมายและขอบเขตของการมีกลุ่ม ชมรม หรือสมาคมที่มีการรวมตัวกันอย่างอิสระ ซึ่งหมายความรวมถึงองค์กรธุรกิจ กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ และชมรม สมาคม สโมสรต่าง ๆ ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว แนวความคิดเหล่านี้ก็สามารถสืบย้อนไปได้ถึงแนวความคิดของ Alexis de Tocqueville ในศตวรรษที่ 19 ที่ได้พยายามอธิบายถึงการสร้างสถาบันทางสังคมอันเกี่ยวข้องกับความเสมอภาคของมวลมนุษย (egalitarian institutions) และการสร้างประชาธิปไตยในทางปฏิบัติ

ของผู้คนด้วยการเข้าร่วมเป็นกลุ่ม ชมรม หรือสมาคมของพลเมือง (Heywood, 2007) ซึ่งจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมได้

เราจึงเห็นได้ว่า ปัญหาเชิงวัฒนธรรมทางการเมืองและพฤติกรรมของผู้คนในสังคมนั้น มีความสำคัญอย่างมากต่อการจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมลงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าหากผู้คนมีวัฒนธรรมทางการเมืองที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่ม ชมรม หรือสมาคมต่าง ๆ (associations) ในทางกลับกันถ้าหากผู้คนมีความคิด ความเชื่อ และค่านิยมยอมรับเรื่องความไม่เท่าเทียมกัน และขาดการรวมตัวกัน ในแนวราบเป็นกลุ่มองค์กรภาคประชาสังคม เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของตนเองแล้ว ย่อมเอื้อให้เกิดความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันมากขึ้นดังเห็นได้ชัดในกรณีของสังคมไทย และประเด็นปัญหาเรื่องนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในกรณีวิเคราะห์และอภิปรายเรื่องพื้นฐานวัฒนธรรมทางการเมืองไทยในหัวข้อลำดับต่อไป

2.1 พื้นฐานวัฒนธรรมทางการเมืองไทยที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคม

มรดกทางประวัติศาสตร์ของชนชาติใด ย่อมมีอิทธิพลต่อระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชาตินั้น สังคมไทยสมัยเก่าอย่างน้อยนับตั้งแต่ สมัยอยุธยาเป็นต้นมา มีการจัดระเบียบทางสังคมในรูปของระบบไพร่ กล่าวคือมีการแบ่ง คนในสังคมอย่างกว้าง ๆ ออกเป็นสองชนชั้นคือ ชนชั้นผู้ปกครอง และชนชั้น ผู้ถูกปกครอง ชนชั้นผู้ปกครองหรือมูลนาย ประกอบด้วย กษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครอง ประกอบด้วย ไพร่ และทาส ไพร่ หมายถึง ราษฎรสามัญทั่วไป ทั้งชายและหญิง ที่มีได้เป็นมูลนายและมีได้เป็นทาส ไพร่ทุกคนจะต้องลงทေးเบียดขึ้นสังกัดมูลนาย แม้ว่าการจัดระเบียบทางสังคมในรูปของระบบไพร่ได้ถูกยกเลิกไปตั้งแต่วิสัยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ลักษณะสำคัญหลายประการของระบบไพร่ก็ยังมีอิทธิพลครอบงำอยู่ในวิถีความสัมพันธ์ทางสังคมของไทยอยู่จนถึงปัจจุบัน เช่น ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ลักษณะเจ้าขุนมูลนายในระบบราชการ การนอบน้อมยินยอมต่อผู้มีอำนาจ การยึดมั่นในตัวบุคคลมากกว่าหลักการ การเน้นพึ่งพาผู้อื่น และการยอมรับความแตกต่างในเรื่องฐานะของบุคคล เป็นต้น เราจึงอาจกล่าวได้ว่า ระบบไพร่คือรากฐานสำคัญของสังคมไทยมาเป็นเวลานานหลายร้อยปี (สุมาลี บำรุงสุข และศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, 2552)

การจัดระเบียบสังคมไทยในรูปของระบบไพร่ ตั้งอยู่บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้งเจ้าของแผ่นดินภายในราชอาณาจักร และเป็นเจ้าชีวิตของ พสกนิกรทุกหมู่เหล่าด้วย ไม่ว่าจะเป็นเจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส จากความเชื่อนี้ ทำให้มีการขยายแนวความคิดเพิ่มเติมว่า คนทุกคนจะต้องมีบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เป็นผู้คุ้มครองดูแลตนเองเสมอ และจากแนวความคิดเช่นนี้ทำให้มีการจัดลำดับขั้น ของคนในสังคม รวมถึงมีการจัดวางตำแหน่งต่าง ๆ อย่างกว้างขวางในรูปของระบบ ศักดินา (อकिन รหัสพัฒน, 2525) จะเห็นได้ว่า จากพื้นฐานวัฒนธรรมทางการเมือง ของผู้คนหลายประการดังที่กล่าวมาแล้ว ได้กลายเป็นอุปสรรคและเป็นปัจจัยที่ไม่เอื้อ ต่อการพัฒนาการเมืองแบบประชาธิปไตย และยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหา ความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันอย่างรุนแรงของสังคมไทย ดังเช่นกรณีต่อไปนี้

2.1.1 วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม

ในสังคมไทยนอกจากอิทธิพลของความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์แล้ว คนไทยยังมีความโน้มเอียงไปในทางการมีวัฒนธรรมแบบอำนาจนิยม วัฒนธรรมแบบ อำนาจนิยมคือ วัฒนธรรมของการยึดหลักการใช้อำนาจเป็นธรรม กล่าวคือมาตรฐาน ความชอบธรรมถูกกำหนดด้วยอำนาจเป็นเกณฑ์ ภายใต้วัฒนธรรมดังกล่าวความเห็น ของผู้มีอำนาจย่อมถูกต้องมากกว่าความเห็นของผู้ไร้อำนาจ ความถูกผิดมิได้กำหนด ด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริง ในสังคมที่ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมแบบอำนาจนิยม จะมีค่านิยมยกย่องผู้มีอำนาจ และผู้ทรงอำนาจมีแนวโน้มที่จะใช้อำนาจเพื่อแสดง ความยิ่งใหญ่แห่งตน (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2538) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจ นิยมของไทยสะท้อนให้เห็นได้ ดังเช่น คนไทยส่วนใหญ่ชอบการใช้อำนาจเด็ดขาด เคารพเชื่อฟังและอ่อนน้อมต่อผู้มีอำนาจ รวมทั้งมอบอำนาจและความรับผิดชอบในทุก สิ่งทุกอย่างไว้ที่ผู้นำ ทั้งนี้จะเห็นได้จากการปกครองในทุกระดับ นับแต่ครอบครัวไปจนถึง ระดับชาติ จะนิยมการใช้อำนาจบังคับให้มีการปฏิบัติตาม มากกว่าการใช้หลักการและ เหตุผล ผู้นำมักนิยมรวบอำนาจไว้กับตัวเอง การทำงานจึงมีลักษณะสั่งการจากเบื้องบน ลงมา มากกว่าที่จะยินยอมให้มีการริเริ่มจากเบื้องล่าง (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2543)

จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้ ยิ่งส่งเสริมการเกิดโครงสร้างการบริหารจัดการภาครัฐแบบรวมศูนย์ ที่มีผู้บังคับบัญชาสั่งการจากส่วนกลางลงมาสู่หัวเมืองใหญ่ ๆ ในภูมิภาคตามลำดับและจากปรากฏการณ์เช่นนี้ ยิ่งทำให้การให้บริการโครงสร้างพื้นฐานที่อยู่ในการดำเนินการของรัฐ เช่น ด้านสาธารณสุข ด้านการศึกษา และด้านสาธารณูปโภค ฯลฯ ไม่สามารถกระจายอำนาจการบริหารลงสู่ชุมชนท้องถิ่นได้อย่างเสมอภาคและเท่าเทียม แต่ยังคงกระจุกตัวอยู่ที่ส่วนกลาง จนทำให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมของคนในแต่ละภูมิภาคมากยิ่งขึ้นเช่นในปัจจุบัน

2.2.2 วัฒนธรรมทางการเมืองที่ผู้คนเฉื่อยชา ไม่กระตือรือร้นหรือสนใจต่อกิจกรรมทางการเมือง (apathy) กล่าวคือ คนไทยส่วนใหญ่มักมีค่านิยมไม่ค่อยสนใจกิจกรรมทางการเมือง หรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประโยชน์สาธารณะ (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2555) เนื่องจากเห็นว่า การเมืองเป็นเรื่องของนักการเมืองของผู้ปกครอง และคนมีอำนาจเท่านั้น (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2558) สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจมาจากอิทธิพลของการกันไฟร์ออกจากอำนาจการเมืองการปกครองมาแต่โบราณ (สุมาลี บำรุงสุข และศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, 2552) จึงทำให้ผู้คนโดยทั่วไปมักพอใจในสถานภาพเดิมที่เป็นอยู่ของตน และยอมรับสภาพที่เสียเปรียบไม่เป็นธรรมของตนเอง โดยถือว่าเป็นเรื่องของบุญกรรม โชคชะตาหรือวาสนา (วิทยากร เชียงกูล, 2561) การมีวัฒนธรรมทางการเมืองเช่นนี้ยังทำให้ประชาชนขาดมุมมองในเรื่องสิทธิเสรีภาพ ประชาธิปไตย ความเสมอภาคเท่าเทียม ความถูกต้องชอบธรรม และอุดมการณ์เพื่อส่วนรวม ฯลฯ (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2557 ข.) ดังเช่น ภายใต้ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินที่มีความสำคัญสูงต่อบัจฉัยด้านการประกอบอาชีพเกษตรกรรม อันเป็นอาชีพหลักของผู้คนในสังคมไทย และเป็นพื้นฐานในการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตนั้น เมื่อประชาชนพบว่ามีการบุกรุกที่สาธารณะบางแห่ง แต่ประชาชนในท้องถิ่นก็ไม่ได้เกิดความกระตือรือร้น เพื่อเรียกร้องที่ดินอันเป็นที่สาธารณะของชุมชนท้องถิ่นตนกลับคืนมา หรือพยายามเข้าไปมีอำนาจทางการเมืองเพื่อการตรวจสอบการใช้ที่ดินของรัฐใด ๆ (วรวิญญา ศรีวิน และพรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2562) จากการเพิกเฉยไม่กระตือรือร้นต่อกิจของส่วนรวมเช่นนี้ จึงเป็นการเปิดโอกาสให้แก่กลุ่มนายทุน ข้าราชการระดับสูง และนักการเมืองที่ทุจริตบางราย ได้เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ด้วยการ

ครอบครองที่ดินสาธารณะโดยมิชอบ อันนำไปสู่การสร้างความมั่งคั่งร่ำรวยให้กับ
กลุ่มตนเองได้อย่างง่าย และนับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำของสังคมไทย
ด้านการถือครองที่ดินและทรัพย์สินอื่น ๆ (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2558) เป็นต้น

**2.2.3 วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเจ้าขุนมูลนาย และการจัดลำดับ
ฐานะสูงต่ำในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล** ในสังคมไทยมักมีการจัดลำดับฐานะ
ความสัมพันธ์ของคนที่ยกเป็นสูง – ต่ำ และมีการยอมรับความไม่เท่าเทียมกัน จึงมัก
ให้ความสำคัญกับเจ้านายหรือผู้มีอำนาจมากกว่า (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2546)
ในวัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้ ชนชั้นผู้ปกครองจะมีการครอบงำเพื่อให้ประชาชน
ยกย่องศรัทธาตน และทำให้รู้สึกเป็นหนี้บุญคุณต่อชนชั้นผู้ปกครอง ขณะที่ตัวประชาชน
เองขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง จึงต้องฝากความหวังไว้
ที่ชนชั้นสูง เพื่อหวังพึ่งพาอำนาจการอุปถัมภ์ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้นับเป็น
สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมตามมา และยังทำให้
การพัฒนาทางสังคมของไทยล้าหลังกว่าหลายประเทศ (วิทยากร เชียงกูล, 2563)
เนื่องจากผู้มีอำนาจสามารถเข้าถึงทรัพยากรมากกว่าคนชั้นล่าง และระบบเจ้าขุน
มูลนายแบบข้าราชการก็มักเอื้อประโยชน์ หรือให้ความสำคัญกับผู้มีอำนาจมากกว่า
ประชาชนทั่วไป อันเป็นค่านิยมที่ข้าราชการจำนวนมากมีแนวโน้มสนใจที่จะรับใช้ผู้ใหญ่
หรือผู้มีอำนาจ จึงทำให้ประชาชนผู้มีรายได้น้อยขาดที่พึ่งและมักเสียเปรียบให้กับ
ผู้มีอำนาจอยู่เสมอ และลักษณะเช่นนี้ยังขัดกับวัฒนธรรมทางการเมืองแบบ
ประชาธิปไตย ที่ให้การเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ให้ความสำคัญกับความเสมอ
ภาค และเสรีภาพของบุคคล ฯลฯ (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2556)

วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเจ้าขุนมูลนาย ยังทำให้ประชาชนส่วนใหญ่
มีทัศนคติแบบยอมจำนน เชื่อในเรื่องบุญบารมีวาสนา เช่น เชื่อว่าการจัดลำดับขั้นฐานะ
ของคนหรือการจัดกลุ่มทางสังคมที่แตกต่างกันอย่างมากนั้น ได้ถูกกำหนดมาแล้ว
อย่างตายตัว ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ และคนไทยส่วนใหญ่ยังมองว่าตัวเองเป็น
คนตัวเล็ก ๆ ที่ต้องพึ่งพาคคนมีอำนาจและมีตำแหน่ง ทั้ง ๆ ที่ความเป็นจริงแล้วในทุกรัฐ
หรือทุกประเทศ ประชาชนคือพลเมืองผู้ทำการผลิต เสียภาษี และเป็นเจ้าของทรัพย์สิน
สมบัติสาธารณะของประเทศร่วมกัน และพลเมืองทุกคนไม่ว่าจะยากดีมีจนอย่างไร

ก็ควรจะมีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคในด้านโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ควรมีพลเมืองคนใดมีอภิสิทธิ์เหนือคนอื่น ๆ (วิทยากร เขียวกุล, 2561)

2.2.4 วัฒนธรรมที่ชอบอิสระและไม่ชอบการรวมกลุ่ม จากความรักในอิสระ มีผลทำให้คนไทยไม่ชอบการรวมตัวหรือมีการจัดตั้งเป็นกลุ่ม องค์กร สมาคม เพื่อรวมกลุ่มกันต่อสู้หรือดำเนินการแก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียมกันในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่น หรือปัญหาที่เกิดขึ้นกับสังคมส่วนรวมได้ แต่คนไทยมักมุ่งแสวงหาทางหลุดพ้นหรือแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าของตนเอง ดังนั้น การรวมกลุ่มหรือการจัดตั้งองค์กรทางการเมืองขึ้นมาเพื่อต่อสู้เรียกร้องให้มีการปฏิรูปสังคม หรือให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน โดยมีเป้าหมายเพื่อการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม รวมถึงเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมืองในการแก้ไขปัญหาของสังคมส่วนรวมด้านอื่น ๆ เหมือนดังเช่นหลายประเทศในตะวันตกจึงเกิดขึ้นได้ค่อนข้างยาก และจากความรักในอิสระยังส่งผลทำให้คนไทยขาดความสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรมน้อยลงไปด้วย (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2558) และเมื่อมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ชมรม หรือองค์กรเพื่อแก้ไขปัญหาของสังคมส่วนรมน้อย ยิ่งทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมมากยิ่งขึ้น ดังกรณีเห็นได้ชัดจากการศึกษาของ Robert D. Putnam ที่ผ่านมา เป็นต้น

โดยสรุป ปัญหาเชิงวัฒนธรรมทางการเมืองและพฤติกรรมของคนไทยที่ผ่านมานั้นเป็นเรื่องของแบบแผนค่านิยม ทศนคติ ระบบความคิด ความเชื่อ รวมถึงพฤติกรรมของคนไทย ดังที่กล่าวมาแล้ว เช่น วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเฉื่อยชาไม่สนใจต่อกิจกรรมทางการเมืองหรือปัญหาของสาธารณะ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบเจ้าขุนมูลนายและการจัดลำดับฐานะสูง - ต่ำ ในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และการไม่ชอบรวมกลุ่มกันแก้ไขปัญหานั้นล้วนมีส่วนก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมทั้งสิ้น

บททดลองเสนอว่าด้วยการเสริมสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองเพื่อขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม

แนวคิดทางสังคมวิทยาการเมืองได้วิพากษ์วิจารณ์ว่า ในอดีตที่ผ่านมาสังคมไทยได้พยายามเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ระบบ และสถาบันทางการเมืองครั้งแล้วครั้งเล่า แต่ไม่ค่อยได้คำนึงถึงปัจจัยพื้นฐานทางด้านสังคมและวัฒนธรรมทางการเมืองไทย

โดยเฉพาอย่างยิ่งการมุ่งปลูกฝัง “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง” ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตผู้คนในสังคม จึงทำให้ประชาธิปไตยของไทยไร้เสถียรภาพและสร้างความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันทางสังคมเกิดขึ้นอย่างมากมาย (ทินพันธุ์นาคะตะ, 2543, 2555 ; พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2556, 2557ก., 2558, 2559) แท้จริงแล้ว คำว่า “ประชาธิปไตย” (democracy) นอกจากหมายถึง ระบอบการปกครองที่อำนาจสูงสุดของประเทศมาจากปวงชนแล้ว ในอีกความหมายหนึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางสังคมอีกด้วย (วิทย์ เทียงบูรณธรรม, 2554) ดังนั้น การพัฒนาประชาธิปไตยยุคหลังของไทยให้มีคุณภาพ จึงต้องมีเป้าหมายเพื่อมุ่งขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่สังคมไทยกำลังประสบอยู่ ทั้งนี้เพื่อปูพื้นฐานไปสู่ความเสมอภาคเท่าเทียมกันทางสังคมต่อไป และการดำเนินงานในเรื่องนี้นับว่าเป็นสิ่งที่มีความชอบธรรมเป็นอย่างมากในสังคมสมัยใหม่

ส่วนแนวความคิดเรื่อง “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง” (civic culture) นั้น เป็นแนวคิดในทางสังคมวิทยาการเมืองและรัฐศาสตร์ ซึ่งถือกำเนิดมาตั้งแต่นิยุครีกโบราณ โดย Aristotle เชื่อว่า รูปแบบของการปกครองที่บรรลุผลสำเร็จได้มากที่สุด คือรูปแบบผสมที่ในสังคมหนึ่ง ๆ ต้องมีพวกชนชั้นกลางจำนวนมากกว่าเป็นหลัก (predominate) รูปแบบการปกครองแบบผสมนี้มีการจัดระเบียบการปกครองที่มีทั้งหลักการคณาธิปไตย (oligarchic) และประชาธิปไตย (democratic principles) รวมกันอยู่ด้วย นั่นหมายความว่า ในระบอบการปกครองแบบนี้ต้องมีตัวแทนทั้งจากคนที่มีฐานะและการศึกษาดี และคนยากจนเป็นฐานของการปกครองอยู่ด้วย จากแนวความคิดเช่นนี้ Gabriel A. Almond & Sidney Verba (1980) ได้นำมาออกแบบในการสร้างแนวความคิดเรื่อง “Civic Culture” อันเป็นวัฒนธรรมผสมระหว่างพวกที่มีลักษณะอยู่เฉยไม่ตื่นรอน และมีความคิดคับแคบอยู่ในชุมชนท้องถิ่น (parochial passivity) กับพวกที่มีความกระตือรือร้นสนใจในการมีส่วนร่วมทางการเมืองซึ่งมีอยู่ในสังคมสมัยใหม่ (modern participant activism)

แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง ได้ถูกนำมาใช้อย่างจริงจังในการศึกษาของ Gabriel A. Almond & Sidney Verba ในผลงานคลาสสิกที่มีชื่อเสียงเรื่อง “The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations” (1963) โดยมีการจำแนกลักษณะทั่วไปของวัฒนธรรมทางการเมืองออกเป็นสามประเภท ได้แก่ 1) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบหรือท้องถิ่น (parochial political culture) เป็นลักษณะวัฒนธรรมทางการเมืองที่ปรากฏอยู่ในสังคมล้าหลัง หรือเป็นสังคมที่ยึดถือจารีตประเพณีดั้งเดิม ในวัฒนธรรมทางการเมืองประเภทนี้ประชาชนรับรู้เพียงคร่าว ๆ ว่ามีรัฐบาลกลางอยู่ แต่ประชาชนไม่มีความผูกพันกับระบบการเมืองของประเทศ 2) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบไปรษไฟฟ้า (subject political culture) ในสังคมที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบนี้สมาชิกมีความรู้ความเข้าใจในระบบการเมืองโดยทั่วไประดับหนึ่ง แต่ก็ไม่สนใจที่จะเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง โดยจะทำหน้าที่ให้ความเคารพเชื่อฟังและยอมรับอำนาจของรัฐบาล รวมถึงสถาบันทางการเมืองต่าง ๆ ไม่ทำหน้าที่เรียกร้องหรือกดดันรัฐบาลแต่อย่างใด ประชาชนมองตนเองว่า เป็นผู้อยู่ใต้การบังคับบัญชาหรือผู้ถูกปกครองจากรัฐบาล 3) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วม (participant political culture) เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองที่ประชาชนเชื่อว่า ตนมีส่วนร่วมกำหนดความเป็นไปของสังคมและระบบการเมืองได้ และขณะเดียวกันตนก็ได้รับผลกระทบจากระบบการเมือง ประชาชนจึงมีความรู้ความเข้าใจและมีความผูกพันกับระบบการเมืองของประเทศ มีการเรียกร้องเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้ระบบการเมืองตอบสนองตามข้อเรียกร้องของกลุ่มตน

แม้ว่าจากผลการศึกษาพบว่า วัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วมที่ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจและมีความผูกพันกับระบบการเมือง รวมถึงมีการเรียกร้องเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบต่าง ๆ อยู่มาก แต่ทว่า Almond & Verba ก็มีได้ยืนยันว่า “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วม” เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองที่ถืออำนาจต่อระบอบประชาธิปไตยมากที่สุด ภายหลังจากที่คิดทั้งสองได้พัฒนาต่อยอดแนวคิดเรื่องวัฒนธรรมทางการเมืองขึ้นมาใหม่ พร้อมกับเสนอรูปแบบวัฒนธรรมทางการเมืองแบบผสม หรือเรียกว่า “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง” (The Civic Culture) อันเป็นการผสมผสานของตัวแบบวัฒนธรรมทางการเมืองทั้ง 3 รูป

แบบด้วยกัน คือ วัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วมเป็นหลักอยู่ และมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบคับแคบหรือแบบท้องถิ่นคานกันอยู่ แต่มีสัดส่วนน้อยกว่าวัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีส่วนร่วม ซึ่ง “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง” นี้ ทั้ง Almond & Verba เชื่อว่า จะเอื้ออำนวยต่อการปกครองประชาธิปไตยให้มีเสถียรภาพได้ เพราะประชาชนเป็นผู้ที่สนใจการเมืองอย่างใคร่ครวญรอบคอบ เชื่อว่าตนเองมีสมรรถนะทางการเมือง (political efficacy) มีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ และเป็นไปด้วยความสมัครใจ และมีจิตสำนึกของประชาธิปไตยอย่างแท้จริง จากการศึกษาทั้งสองยังยืนยันว่าเสถียรภาพของระบอบประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยการมีระบบค่านิยมบางอย่างมาเป็นตัวสนับสนุน (supportive value systems) (Faulk, 2000) ซึ่งก็คือการมีค่านิยมแบบประชาธิปไตยนั่นเอง

มีข้อสังเกตว่า Almond & Verba ใช้คำว่า “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย” (democratic political culture) และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง (civic culture) แทนกันได้ ภายหลังแนวคิดวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง ได้รับการศึกษาค้นคว้าต่อยอดมากขึ้นจากนักวิชาการหลายคน เช่น Ronald Inglehart ในเรื่อง “Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values” (2000) ซึ่งมีข้อสรุปที่สำคัญว่า วัฒนธรรมทางการเมืองมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาประชาธิปไตย กล่าวคือความอยู่รอดของประชาธิปไตยนั้น ขึ้นอยู่กับการที่ประชาชนคนธรรมดาสามัญที่มีทัศนคติ ค่านิยม และความเชื่อเป็นไปในแนวทางประชาธิปไตยด้วยหรือไม่ นั่นคือความสำเร็จของกระบวนการเป็นประชาธิปไตย (democratization) นั้น ประชาชนจะต้องมีบรรทัดฐาน (norms) ค่านิยม (values) และแบบแผนของการประพฤติปฏิบัติที่มีส่วนช่วยเอื้อให้เกิดประชาธิปไตย การพัฒนาประชาธิปไตยจึงจะสำเร็จได้ ซึ่ง Samuel P. Huntington (1991) ได้เห็นพ้องด้วยโดยเขาชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้คือเงื่อนไขที่สำคัญและจำเป็นอันดับแรก ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยที่มีเสถียรภาพได้

ในผลงานของ Russell J. Dalton & Christian Welzel เรื่อง “The Civic Culture Transformed from Allegiant to Assertive Citizens” (2018) ได้เสนอข้อค้นพบที่ทำนายต่องานวิชาการสังคมศาสตร์เป็นอย่างมาก กล่าวคือได้ชี้ให้เห็นว่า ในปัจจุบันมีประเทศ

จำนวนมากทั่วโลกที่ประชาชนมีการเปลี่ยนแปลงแนวความคิด ความเชื่อ และค่านิยมไปอย่างมาก กล่าวคือจากเดิมที่เคยมีความจงรักภักดียินยอมต่อระบบการเมือง (allegiance) ได้เปลี่ยนไปสู่การกล้าเรียกร้อง และกล้ายืนยันทนในสิทธิของตนเองอย่างชัดเจนในการแสดงออกทางการเมืองมากขึ้น (decidedly assertive) หรือมีลักษณะที่เรียกว่า “assertive model of citizenship” นั่นคือประชาชนเริ่มเกิดความไม่ไว้ใจต่อระบบการเมืองที่มาจากการเลือกตั้ง รวมถึงสถาบันทางการเมืองต่าง ๆ และตัวแทนของพวกเขา และประชาชนกล้าที่จะเผชิญหน้ากับกลุ่มชนชั้นนำทางการเมือง ด้วยการเสนอข้อเรียกร้องใหม่ ๆ ที่มาจากความต้องการของพวกเขาเอง

ที่สำคัญมากไปกว่านั้นทั้ง Dalton & Welzel พบว่า แต่ละสังคมเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้ามากขึ้น ทั้งหมดนี้ในท้ายที่สุดแล้วจะทำให้ประชาธิปไตยประสบความสำเร็จ ทั้งในแง่ของการทำให้ชนชั้นนำมีความรับผิดชอบต่อประชาชน (accountable) มากยิ่งขึ้น และทำให้ระบบการเมืองการปกครองมีประสิทธิภาพ (effective governance) มากยิ่งขึ้นเช่นเดียวกัน Dalton & Welzel ยังเห็นว่า ในสังคมที่ประชาชนตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่ตนเองสามารถทำให้เกิดขึ้นได้ สังคมที่ประชาชนมีความเจริญมั่งคั่งทางเศรษฐกิจมากขึ้น สังคมที่ประชาชนได้รับการศึกษามากขึ้น มีข้อมูลข่าวสารมากขึ้น ผนวกกับการมีแรงบังคับอื่น ๆ จากความทันสมัยของสังคม ทั้งหมดนี้จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบค่านิยมและความเชื่อใหม่ในหมู่พลเมือง และยังเป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยขึ้นมาได้ จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ในสังคมที่ผู้คนมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองขึ้นได้ และวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองจะเอื้อให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ พร้อมทั้งสามารถนำมาจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ หากพลเมืองส่วนใหญ่มีเจตจำนงร่วมกันในการผลักดันอันเป็นมุมมองในทางสังคมวิทยาการเมือง

William Gumedé (2016) เห็นว่า คนที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองต้องสามารถสร้างแรงสั่นสะเทือน (vibrant) ได้อย่างหลากหลาย และต้องมีความสามารถในการวิพากษ์วิจารณ์สังคมที่ไม่มีความเป็นธรรม ในสังคมที่ผู้คนมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง ยังเอื้อให้เกิดองค์ระภาคประชาสังคมได้ง่าย ในสังคมยุคหลัง

องค์กรภาคประชาสังคมมีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากไม่เพียงแต่จะช่วยรัฐบาลในเรื่องการให้บริการทางสังคม แต่ยังทำหน้าที่ในการวิพากษ์วิจารณ์และช่วยตรวจสอบถ่วงดุลการทำงานของรัฐบาล กลุ่มประชาสังคมยังช่วยทำให้รัฐบาลมีการทำงานที่รับผิดชอบต่อประชาชนมากขึ้น นอกจากนี้แล้ว พวกเขายังช่วยทำให้ประชาชนได้รับประสบการณ์และมีศิลปะในการเข้าร่วมกับกลุ่มกิจกรรมทางการเมือง (the art of political association) อันเป็นการเพิ่มขีดความสามารถให้กับพลเมือง และยังช่วยสร้างบรรทัดฐานและค่านิยมแบบประชาธิปไตย อันจะนำไปสู่การสะสมทุนทางสังคม (social capital) ให้กับประชาชนที่เป็นพลเมืองมากขึ้น

นักวิชาการไทย เช่น ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ (2553) เสนอว่า การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ถึงแม้จะต้องใช้เวลาานาน แต่ทว่ามีความจำเป็นและมีความสำคัญยิ่ง เพราะวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองถือเป็นรากฐานสำคัญในการแก้ไขปัญหาสังคมการเมือง โดยเฉพาะปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่ต้องผนึกกำลังร่วมกันแก้ไข เพราะฉะนั้นการจะเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อพื้นฐานของผู้คนในสังคมไทยที่มีอยู่ดั้งเดิม ในลักษณะของวัฒนธรรมทางการเมืองแบบไพร่ฟ้า (subject political culture) ที่ประชาชนมักเป็นผู้รอรับคำสั่งจากฝ่ายรัฐเพียงอย่างเดียว และมักมีส่วนร่วมน้อยในการแก้ไขปัญหาสาธารณะ ให้มาเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ หรือวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองขึ้นได้นั้น จะต้องค่อย ๆ ดำเนินการและต้องปลูกฝังจากทุกภาคส่วนในสังคม

เมื่อ “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง” มีความสำคัญเช่นนี้แล้ว การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง จากข้อเสนอของผู้เขียนจึงต้องเริ่มต้นด้วยการขัดเกลาทางสังคม (socialization) ให้คนไทยทุกคนมีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนของทัศนคติ ค่านิยม ระบบความคิดความเชื่อพื้นฐาน และพฤติกรรมของตนเอง เพื่อให้หลุดพ้นและแตกหักจากความเชื่อแบบเก่า และการยึดมั่นอยู่กับวัฒนธรรมประเพณีแบบดั้งเดิมที่ไม่เป็นประชาธิปไตยและไม่มีเหตุผลซึ่งฝังรากลึกมานาน อันจะนำไปสู่การขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม และสามารถสร้างความเสมอภาคเท่าเทียมกันได้ อย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงระบบความคิดความเชื่อ และค่านิยมใหม่ ด้วยการไม่ยอมรับคนรวยและคนมีอำนาจที่ทุจริตคอร์รัปชันทั้งหลาย รวมถึงคนรวยที่เห็นแก่ตัว

ไม่เคยบริจาคให้กับสังคม เพราะคนกลุ่มนี้ยังตอกย้ำความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้มีความรุนแรงมากขึ้น

พลเมืองต้องเชื่อว่า “สังคมที่ดีคนต้องมีความเท่าเทียมกัน” และพลเมืองต้องมีความเชื่อว่า “แต่ละคนมีพลังหรือมีสมรรถนะทางการเมืองของตนเอง (political efficacy) ในการสร้างความเปลี่ยนแปลงได้” และต้องกล้าที่จะเสนอข้อเรียกร้องใหม่ ๆ อันมาจากความต้องการของพลเมืองเอง เช่น การเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการถือครองที่ดิน, การปฏิรูปภาษีรายได้ทั้งบุคคลและนิติบุคคลในอัตราก้าวหน้า, การจัดเก็บภาษีมรดกในอัตราก้าวหน้า, การเรียกร้องการห้ามผูกขาดในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการค้า, การเรียกร้องต่อรัฐให้มีการนำงบประมาณมาใช้อย่างมีเหตุผลเพื่อสร้างความเป็นธรรมทางสังคมให้มากขึ้น หรือการมาร่วมพลังกันผลักดันให้เรื่องการจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมและการสร้างความเท่าเทียมกันเป็นวาระแห่งชาติ เป็นต้น จากประสบการณ์ของหลายประเทศได้แสดงให้เห็นว่า ระบบประชาธิปไตย การกระจายอำนาจ และการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองอย่างเต็มที่ จะเป็นพลังสำคัญในการผลักดันให้มาตรการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาเกิดขึ้นได้ และส่งผลให้ลดความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันทางสังคมลงได้ โดยจะต้องให้การเมืองในระบบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาได้พัฒนาต่อไป เพราะในระบบการเมืองแบบนี้เท่านั้นที่ให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน และสื่อมวลชน เพื่อที่จะมีส่วนร่วมในการจัดวางนโยบาย และมีการผลักดันให้เกิดการปฏิรูปด้านต่าง ๆ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2552)

อย่างไรก็ดี ในการขัดเกลาทางสังคมให้ประสบผลสำเร็จได้นั้น ต้องมีองค์กรและสถาบันต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมือง ที่ส่งเสริมความเสมอภาคเท่าเทียมกันให้แก่ผู้คนในสังคม อันได้แก่ ครอบครัว ชุมชน สถาบันทางการศึกษาทุกระดับ สถาบันศาสนา องค์กรภาคประชาสังคม สื่อมวลชน สถานที่ทำงาน หน่วยงานของรัฐบาล ผู้นำชุมชน และผู้นำทางการเมืองที่เป็นแบบอย่างที่ดี ที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการทำหน้าที่ปลูกฝัง “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง” พร้อมกับการสร้าง “จิตสำนึกแบบพลเมือง” (civic consciousness) ให้เกิดขึ้น เพื่อให้ประเทศไทยสามารถพัฒนาประชาธิปไตยไปได้ อันจะทำให้สังคมไทยมีประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ และสามารถจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2557 ข.)

มีผลงานการศึกษาวิจัยจำนวนมาก พบว่า กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมืองของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ มีอิทธิพลต่อการปลูกฝังวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใดแบบหนึ่งให้เกิดขึ้นแก่สมาชิกในสังคมได้ ดังนั้น หากเราต้องการพัฒนาให้ระบอบประชาธิปไตยของไทยมีความเสมอภาค และสามารถลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ สถาบันที่เป็นตัวแทนต่าง ๆ ในสังคม (agents) จะต้องมีบทบาทสำคัญในการอบรมกล่อมเกล่า ให้คนเรายึดมั่นในหลักการปกครองของระบอบประชาธิปไตยที่มีความเสมอภาคและความเท่าเทียมดังกล่าวด้วย (วิชัย ตันศิริ, 2551)

ในอดีตถึงแม้ว่าจะมีบทบัญญัติทางกฎหมาย เช่น ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ที่ขยายความถึงบทบาทของประชาชน จากที่เคยเป็นเพียง “ผู้รอคอยดู” มาสู่การ “เป็นผู้มีส่วนร่วม” อันจะทำให้ประชาชนกลายเป็นพลเมืองอย่างเต็มรูปแบบ หรือแม้กระทั่งในปัจจุบันกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับปี พ.ศ. 2560 ที่รับรองสิทธิของประชาชน เช่น *สิทธิของประชาชนที่จะมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในกระบวนการกำหนดนโยบาย การออกกฎหมายที่จะมีผลกระทบต่อตัวเอง* (ราชกิจจานุเบกษา, 2560) แต่ในทางปฏิบัติประชาชนเองกลับมิได้ตอบสนองสิทธิอันพึงมีเท่าที่ควร เหตุเพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจเพียงพอต่อหน้าที่ความเป็นพลเมือง อันเนื่องมาจากในอดีตที่ผ่านมายังไม่เคยมีการวางยุทธศาสตร์การพัฒนาพลเมือง หรือมีการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่อย่างครอบคลุมครบถ้วนทุกมิติ เพราะฉะนั้นการจะมุ่งปลูกฝังค่านิยมวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่จำเป็นต้องปลูกฝัง กล่อมเกล่า บ่มเพาะในทุกมิติและทุกภาคส่วนของสังคม อันจะเป็นการสร้างคุณค่าใหม่ให้เกิดขึ้นกับผู้คนในสังคม ซึ่งสามารถดำเนินการได้ดังต่อไปนี้ (วรัญญา ศรีริน และพรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2562)

1) **การอบรมบ่มเพาะในระดับสถาบันครอบครัว** ต้องให้พ่อแม่มีบทบาทสำคัญในการบ่มเพาะจิตสำนึกความเป็นพลเมืองให้กับเยาวชนตั้งแต่วัยเยาว์ โดยการบ่มสอนให้รู้จักคิดวิเคราะห์ ตระหนักถึงปัญหาของสังคมการเมืองว่า เป็นปัญหาที่สำคัญของทุกคนและต้องร่วมกันแก้ไข และการบ่มสอนให้รู้จักเคารพสิทธิผู้อื่น รักความเป็นธรรมและความเท่าเทียมกันของสมาชิกในสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้หากได้รับการอบรมบ่มเพาะเป็นเวลานาน จะกลายเป็นค่านิยมพื้นฐานในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยในระยะยาวได้

2) การเปิดสอนวิชาวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองในสถานศึกษาทุกระดับ ตั้งแต่ระดับโรงเรียนจนถึงสถาบันอุดมศึกษา เพราะสถาบันศึกษามีครูผู้สอนที่ช่วยถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์ความเป็นพลเมืองให้สามารถเข้าใจได้ง่าย ในหลายประเทศที่ประสบความสำเร็จในการสร้างพลเมืองแบบใหม่ จะมีการนำหลักสูตร “Civic Education” มาใช้ เช่น ในประเทศเยอรมัน และอิตาลี ฯลฯ ซึ่งการจะสร้างความเข้าใจให้กับผู้คนในสังคมได้ จำเป็นต้องพึ่งพาระบบการศึกษาเป็นตัวกลางในการทำหน้าที่ถ่ายทอดให้เกิดการเรียนรู้ความเป็นพลเมืองอย่างยั่งยืน นอกเหนือจากสองประเทศดังกล่าว ในประเทศสหรัฐอเมริกาที่เช่นกัน มีการจัดการเรียนการสอนวิชา “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง” ในหลายโรงเรียน ดังนั้น หากสังคมไทยต้องการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองให้เกิดขึ้นกับผู้คน จำเป็นต้องใช้ระบบการศึกษาในการส่งเสริมและสนับสนุน แต่ทั้งนี้การสร้างพลเมืองแบบใหม่ต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับวิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมทางการเมืองของไทยเป็นสำคัญด้วย (ทิพย์พาพร ตันติสุนทร, 2553) เพื่อให้ภารกิจที่ทำทายนี้นำสำเร็จไปได้

3) การใช้ช่องทางสื่อสารมวลชน (Social Media) เพื่อช่วยปลูกฝังวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองให้เกิดอย่างต่อเนื่อง ดังเช่น สื่อวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ หอกระจายข่าว โซเชียลมีเดีย หรือการใช้สื่ออินเทอร์เน็ตอย่างมีส่วนร่วม ในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นความเหลื่อมล้ำทางสังคม หรือประเด็นปัญหาสังคมการเมืองอื่น ๆ เพราะอินเทอร์เน็ตมีความสามารถในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารโดยไร้ข้อจำกัดเชิงภูมิศาสตร์ และสามารถรวมกลุ่มคนของสังคมขนาดใหญ่เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนสังคมที่มีความสนใจร่วมกัน อันจะเกิดการรวมตัวกันเพื่อสร้างสรรค์แนวคิดใหม่ ๆ ในการขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ (กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม, 2562)

4) บทบาทของปัญญาชนในภาคประชาสังคม ปัญญาชนหัวก้าวหน้าในภาคประชาสังคม นับว่ามีบทบาทสำคัญในการช่วยเสริมสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองให้เกิดขึ้นได้ไม่น้อย เพื่อนำไปสู่การขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำ และสร้างความเสมอภาคทางสังคมได้ ทว่างานแรกที่บรรดาปัญญาชนหัวก้าวหน้า

ควรกระทำคือ การสนับสนุนให้มีการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในกลุ่มประชาชนทั่วไป (public dialogue) โดยเฉพาะในปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคม ในวัฒนธรรมของการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันนั้น อาจมีการตั้งคำถามแล้วนำไปสู่การแสวงหาคำตอบแบบโสเครติส (Socratic questioning) จากนั้นควรจัดให้มีการอภิปรายและมีการพูดถึงเรื่องนโยบายและความรับผิดชอบ (accountability) ทั้งของฝ่ายการเมืองและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ต่อปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เกิดขึ้น (Gumede, 2016) ขณะที่การปรึกษาหารือกัน (deliberation) การอภิปราย (discussion) และการโต้แย้งกัน (debate) ก็มีความสำคัญอย่างมากสำหรับพลเมือง เนื่องจากจะช่วยให้มีการประเมินนโยบายและการดำเนินงานของรัฐบาลได้จากภาคประชาสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถกเถียงกันในประเด็นปัญหาของสาธารณะ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นกับสังคมส่วนรวม (discussing public issues) จะช่วยให้พลเมืองมีความตื่นตัวและมีโอกาสได้แสดงออกซึ่งความคิดเห็นร่วมกัน ซึ่งบางครั้งพวกเขาไม่อาจหาจากที่อื่นได้ การปรึกษาหารือและการถกเถียงกันยังช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้สามัญชนคนธรรมดา ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเชิงนโยบายเพื่อนำไปสู่การขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ และยังเป็นส่วนหนึ่งของการกระทำในทางสาธารณะ เพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมของพวกเขาได้เองอีกด้วย (Gumede, 2016)

จะเห็นได้ว่าในสังคมประชาธิปไตย การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ หรือวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง (civic culture) เพื่อขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมและสร้างความเท่าเทียมกันนั้นมีความสำคัญและจำเป็นอย่างมาก การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ในสังคมประชาธิปไตย ยังหมายถึงการกำหนดค่านิยมใหม่ทางการเมือง เพื่อนำไปสู่ความเป็นสังคมประชาธิปไตยที่มีความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน โดยต้องมีลักษณะองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้ (ประมวล รุจนเสรี, 2551)

1) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ ต้องทำให้เกิดการปฏิบัติการทางการเมืองร่วมกันด้วยความสมานฉันท์ และมีการส่งเสริมให้ภาคประชาสังคมได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และกำหนดความเป็นไปเรื่องราวทางสังคมและการเมืองให้มากขึ้น

2) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ จะต้องทำให้เกิดค่านิยมใหม่ของผู้คนที่มุ่งไปสู่การรวมตัวกันเป็นกลุ่ม สมาคม หรือองค์กร แล้วจะต้องทำให้เกิดแนวคิดหรือแนวทางปฏิบัติ ที่ทำให้ค่านิยมพื้นฐานเรื่องการสร้างความเสมอภาคและเท่าเทียมกันในสังคมได้ถูกนำไปปฏิบัติจริง หรือเกิดแผนงาน โครงการปฏิบัติการทางการเมืองที่สอดคล้องกับค่านิยมพื้นฐานเหล่านั้น

3) วัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่ ต้องมุ่งส่งเสริมให้เกิดการอภิปรายปัญหาสาธารณะในเรื่องการจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างต่อเนื่อง และต้องมีการกระตุ้นให้เกิดการถกเถียงกันเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจร่วมกันอย่างเป็นทางการในวัฒนธรรม ในวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่นี้ยังต้องการพื้นที่สาธารณะ (public sphere) เพื่อการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ถกเถียงกัน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจร่วมกันในการจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เกิดขึ้นได้

ในท้ายที่สุดแล้ว การพัฒนาวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่หรือแบบพลเมือง จะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อเกิดการทำหน้าที่ของ “การเป็นพลเมือง” (citizenship) ในกลุ่มคนส่วนใหญ่ของประเทศอย่างแท้จริง จนกลายเป็นค่านิยมพื้นฐานของประชาชนหม่มากในสังคม คุณสมบัติของพลเมืองที่เอื้อต่อหลักการประชาธิปไตยเพื่อสร้างความเท่าเทียมและการจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม เช่น การคิดถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน การรักความยุติธรรม มีความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์และผู้ทุกข์ยาก การรู้จักใช้สิทธิของตนเองและรู้จักเคารพสิทธิผู้อื่น มีคุณธรรมและจริยธรรม มีความสำนึกในการมีส่วนร่วมทางการเมือง การกล้าออกมาวิพากษ์วิจารณ์นโยบายของรัฐบาลที่สร้างปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมขึ้น (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2559) เช่น มีข้อกล่าวหาทางสื่อมวลชนว่า รัฐบาลบางสมัยทุ่มงบประมาณจำนวนมากช่วยเจ้าสัวมหาเศรษฐี และนักลงทุนต่างชาติเพียงไม่กี่รายจนจู่รายมหาศาล (ลมเปลี่ยนทิศ, 2562) เมื่อมีข้อมูลเช่นนี้ พลเมืองต้องกล้าออกมาแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบาย หรือให้ความสนใจติดตามตรวจสอบการทำงานของรัฐบาลอย่างจริงจัง เป็นต้น (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2558)

กล่าวโดยสรุปแล้ว การขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้ได้นั้น ผู้คนในสังคมต้องมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบใหม่หรือวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง นอกจากคุณสมบัติของพลเมืองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้คนที่มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองยังต้องมีความคิดความเชื่อที่ว่าตนเองมีสมรรถนะทางการเมือง (political efficacy) และ มีค่านิยมในเบื้องต้นว่า “การแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นหน้าที่ของคนทุกคนที่ต้องเอาใจใส่ และมีความรับผิดชอบร่วมกันที่จะต้องเข้าไปดำเนินการ จะหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธความรับผิดชอบของตนหาได้ไม่” จะเห็นได้ว่าถึงที่สุดแล้ว การแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมให้สำเร็จได้นั้น ต้องเริ่มต้นจากการพัฒนาให้ประชาชนมีจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองเสียก่อน ทว่าจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองที่แท้จริงต้องสะท้อนออกมาในตัวคน ดังต่อไปนี้

ประการแรก คือการมองสังคมอย่างที่ตนเป็นเจ้าของ มีความรู้สึกรื้อรันทนากับปัญหาของสังคมและประเทศชาติที่เกิดขึ้น รวมถึงการมองเห็นปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมของประเทศชาติที่เกิดขึ้นว่า เป็นภัยร้ายแรงของประเทศชาติและเป็นปัญหาของตัวเองด้วยที่จะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมแก้ไข

ประการที่สอง ต้องเชื่อว่าเป็นพลังทางสังคมการเมืองอย่างหนึ่ง มีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงหรือขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันทางสังคมให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นได้ และ

ประการที่สาม พลเมืองจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนา แก้ไข ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง และช่วยกันผลักดันประเด็นปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม ให้กลายเป็นวาระแห่งชาติที่รัฐต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2557) ถ้าปฏิบัติได้ตามนี้ก็จะมียุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนเพื่อขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้

บทสรุป

ในบทความนี้ได้นำเสนอข้อถกเถียงให้เห็นว่า การพัฒนาประชาธิปไตยและการพัฒนาเศรษฐกิจทั่วโลก กำลังเผชิญกับปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างรุนแรง ซึ่งสังคมไทยในปัจจุบันก็กำลังประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างรุนแรง

เช่นกัน ปัญหาความเหลื่อมล้ำของสังคมไทยที่มีอย่างมากมาย มีความสัมพันธ์กับประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ ซึ่งเชื่อมโยงถึงความเป็นเหตุเป็นผลกันทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงประจักษ์ ในประเทศที่มีความเหลื่อมล้ำทางสังคมสูง ย่อมก่อให้เกิดผลเสียอย่างมากต่อประโยชน์สาธารณะ และเกิดการตั้งคำถามเกี่ยวกับความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นจากภาครัฐได้ จนอาจนำไปสู่การเกิดความไม่พอใจ และเกิดแรงต้านจากประชาชนในท้ายที่สุดอาจทำให้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองชนิดเรื้อรังขึ้นได้

ในบทความนี้ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงสถานการณ์ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย แต่เมื่อได้วิเคราะห์ถึงปัจจัยเชิงสาเหตุที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยแล้วพบว่า มีสาเหตุหลักอยู่สองประการด้วยกันคือ หนึ่ง เกิดจากปัญหาเชิงโครงสร้างของสังคมไทย เช่น โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม โครงสร้างการบริหารจัดการภาครัฐที่มีลักษณะรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลางและหัวเมืองใหญ่ในภูมิภาคระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ระบบกระบวนการยุติธรรม ระบบการบริหารราชการแผ่นดินที่ขาดประสิทธิภาพ และมีการทุจริตคอร์รัปชันของเจ้าหน้าที่รัฐ และสอง เกิดจากปัญหาพื้นฐานทางด้านวัฒนธรรมทางการเมืองไทยและพฤติกรรมของผู้คนในสังคมที่เอื้อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ เช่น วัฒนธรรมทางการเมืองแบบอำนาจนิยม วัฒนธรรมทางการเมืองที่ผู้คนเฉื่อยชาไม่สนใจกิจกรรมทางการเมืองและเรื่องประโยชน์สาธารณะ วัฒนธรรมแบบเจ้าขุนมูลนายและมีการจัดลำดับฐานะสูงต่ำในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล มีการยอมรับความไม่เท่าเทียมกัน และไม่ชอบการรวมกลุ่มแก้ไขปัญหาร่วมกัน ฯลฯ ในตอนท้ายได้นำเสนอบททดลองเพื่อสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง เพื่อขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมตามแนวทางสังคมวิทยาการเมือง อย่างไรก็ตาม การขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมมีความสัมพันธ์กับประชาธิปไตยอยู่ด้วย หมายความว่า ในสังคมที่มีความเป็นประชาธิปไตยย่อมง่ายที่จะก่อให้เกิดการรวมตัวกันในรูปองค์กรภาคประชาสังคม เพื่อการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เกิดขึ้นได้

นักวิชาการเชื่อว่า แนวคิดวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง จะเอื้อต่อการปกครองแบบประชาธิปไตยให้มีเสถียรภาพและมีคุณภาพได้ เพราะประชาชนเป็นผู้ที่สนใจการเมืองอย่างใคร่ครวญรอบคอบ อันเป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างสร้างสรรค์ เป็นไปด้วยความสมัครใจ และมีจิตสำนึกของประชาธิปไตยอย่าง

แท้จริง ขณะที่ประชาธิปไตยจะมีเสถียรภาพและมีคุณภาพได้ต้องอาศัยระบบค่านิยมบางอย่างมาเป็นตัวสนับสนุน ซึ่งก็คือค่านิยมแบบประชาธิปไตยนั่นเอง คำว่า “ประชาธิปไตย” นอกจากหมายถึงระบอบการปกครองที่อำนาจสูงสุดมาจากปวงชนแล้ว ในอีกความหมายหนึ่งยังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย ดังนั้น การเรียกร้องให้มีการขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม เพื่อสร้างความเสมอภาคเท่าเทียมกัน จึงนับว่าเป็นเรื่องที่มีความชอบธรรมอย่างมากในสังคมประชาธิปไตยสมัยใหม่

ในสังคมที่ผู้คนมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองขึ้นได้ ทั้งยังทำให้ประชาธิปไตยมีคุณภาพและช่วยลดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ หากพลเมืองมีเจตจำนงร่วมกัน การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองต้องเริ่มต้นด้วยการขัดเกลาทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อพื้นฐาน และพฤติกรรมที่ไม่สอดคล้องกับประชาธิปไตยให้หมดไปเพื่อให้สังคมไทยสามารถพัฒนาประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ และสามารถขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองต้องใช้เวลาอันยาวนาน และต้องได้รับการสนับสนุนจากทุกภาคส่วนในสังคม โดยข้อเท็จจริงแล้วประชาชนมิได้มีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นผลมาจากการขัดเกลาทางสังคมและการเมืองโดยตัวแทน หรือสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ดังนั้น จึงต้องมีองค์กร และสถาบันทางสังคม ที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองที่ส่งเสริมความเท่าเทียมกันให้กับผู้คน ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน สถาบันการศึกษา สื่อมวลชน และปัญญาชนหัวก้าวหน้าในภาคประชาสังคม ฯลฯ ร่วมกับการสร้างจิตสำนึกแบบพลเมืองให้เกิดขึ้น และต้องทำให้เกิดการปฏิบัติการทางการเมืองร่วมกัน เพื่อมุ่งขจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมอันจะนำไปสู่สังคมประชาธิปไตยที่มีความเสมอภาคและเท่าเทียมกัน

ในสังคมที่ผู้คนมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง ยังต้องมีความเชื่อและค่านิยมว่า การแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมเป็นหน้าที่ของประชาชนทุกคนที่ต้องเอาใจใส่ และมีความรับผิดชอบร่วมกันที่จะต้องเข้าไปดำเนินการ จะหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธความรับผิดชอบของตนหาได้ไม่ ในท้ายที่สุดการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม ไม่อาจทำให้สำเร็จได้ด้วยอำนาจของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จากประสบการณ์

ของหลายประเทศแสดงให้เห็นว่า ในระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่จะเป็นพลังสำคัญในการผลักดันให้มาตรการต่าง ๆ เกิดขึ้นได้ และความสำเร็จยังเกิดจากความใฝ่ฝันร่วมกันด้วยพลังหรือแรงขับเคลื่อนของสังคมทั้งมวล ถ้าปฏิบัติตามนี้ได้ก็จะมีพลังทางสังคมในการผลักดันให้การจัดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคม ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมีโอกาสประสบความสำเร็จ และยังทำให้การพัฒนาประชาธิปไตยไทยมีโอกาสเข้าใกล้ความเป็นจริงมากขึ้นในอนาคตอีกด้วย

เอกสารอ้างอิง

- กมล กมลตระกูล. (2563). *ความยากจนทางโครงสร้าง (Structure Poverty)*. สืบค้นเมื่อวันที่ 12 มิถุนายน 2563 จาก <http://socialiststhai.com>.
- ไกรยศ ภัทราวาท. (2561). *ไทยจะลงจาก top 3 ประเทศที่เหลื่อมล้ำที่สุดในโลกได้อย่างไร?* สืบค้นเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2563 จาก <http://www.eef.or.th>.
- คณะกรรมการปฏิรูป (คปร.). (2554). *แนวทางการปฏิรูปประเทศไทย: ข้อเสนอต่อพรรคการเมืองและผู้มีสิทธิเลือกตั้ง*. กรุงเทพฯ: หจก.บางกอกบลิ๊อค.
- จิตติมา กุลประเสริฐรัตน์. (2561). *"ความเหลื่อมล้ำในกระบวนการยุติธรรม"*. สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2563 จาก <https://www.thaipost.net/main/detail/19896>.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และคณะ. (2553). *วัฒนธรรมพลเมือง. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 11,(2)(22).7 - 10.*
- ทินพันธุ์ นาคะตะ. (2543). *ประชาธิปไตย.(พิมพ์ครั้งที่ 2) กรุงเทพฯ : สหายบลิ๊อคและการพิมพ์.*
- ทินพันธุ์ นาคะตะ. (2546). *วัฒนธรรมทางการเมืองของคนรุ่นใหม่*. กรุงเทพฯ : สหายบลิ๊อคและการพิมพ์.
- ทินพันธุ์ นาคะตะ. (2555). *การเมืองไทย : ระบบที่ไม่มีผู้ตรสำเร็จรูปในการแก้ไขปัญหา.* กรุงเทพฯ : ปัญญาชน.
- ทิพย์พาพร ตันติสุนทร. (2553). *ไปดู Civic Education ที่เยอรมัน (ตอนที่ 3) มนุษย์ไม่มียีนประชาธิปไตยในตัวเอง. สถาบันนโยบายศึกษา. สืบค้นเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2563 จาก <http://www.fpps.or.th>.*

- ปวย อึ้งภากรณ์. (2512). *ศีลธรรมและศาสนาในการพัฒนาชาติในปาฐกถาอนุสรณ์จีน แคลร์ ทอมป์สัน ค.ศ. 1969*. วิทยาลัยพระคริสตธรรมในประเทศไทยและสภาคริสตจักรในประเทศไทย 21- 23 มกราคม 2512.
- ประมวล รุจนเสรี. (2551). *ปฏิวัติวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: พรรคประชาชาติ.
- ประเวศ วะสี. (2562). “ความเหลื่อมล้ำในโครงสร้างอำนาจรัฐ” ปาฐกถาพิเศษในการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า เรื่อง *ลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำ สร้างคุณภาพประชาธิปไตย ครั้งที่ 21* ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ วันที่ 2 พฤศจิกายน 2562 กรุงเทพมหานคร.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2562). ความมั่งคั่ง อำนาจ ความไม่เท่าเทียม. ใน *ผู้สังคมไทยเสมอหน้า*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- พรอัมรินทร์ พรหมเกิด. (2556). *สังคมวิทยาการเมือง*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พรอัมรินทร์ พรหมเกิด. (2557 ก.). วัฒนธรรมทางการเมืองของประชาชนกับการพัฒนาประชาธิปไตย. *วารสารวิชาการโรงเรียนนายเรือ*. (ฉบับปฐมฤกษ์), 1(1), หน้า 83 - 91.
- พรอัมรินทร์ พรหมเกิด. (2557 ข.). การพัฒนาประชาธิปไตยกับการสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย. *รัฐสภาสาร*, 62(7), หน้า 9 - 44.
- พรอัมรินทร์ พรหมเกิด. (2558.). ปฏิรูปการเมืองไทยด้วยการพัฒนาวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย: ผู้เส้นทางใหม่ที่ดีกว่า. *รัฐสภาสาร*, 63 (11). หน้า 9 - 34.
- พรอัมรินทร์ พรหมเกิด. (2559). ก้าวข้ามให้พ้นกับการพัฒนาประชาธิปไตยด้วยการพัฒนาวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย: ผู้เส้นทางใหม่ที่ยิ่งยกว่า. *วารสารร่วมพฤษ*, 34(1), 83 - 91.
- พรอัมรินทร์ พรหมเกิด และคณะ. (2562). เครือข่ายกลุ่มอิทธิพลกับการทุจริตคอร์รัปชันอย่างเป็นระบบในภาคการศึกษา : กรณีการทุจริตคอร์รัปชันจากโครงการก่อสร้างสนามฟุตบอลและสหกรณ์ออมทรัพย์ครู. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, 17(3). หน้า 114 -134.

- ราชกิจจานุเบกษา. (2560). รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560. สืบค้นเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2563 จาก <https://www.ilaw.or.th>.
- ลมเปลี่ยนทิศ. (2562). “ทำ QE อัดฉีดในประเทศ.” *ไทยรัฐ* ฉบับวันพฤหัสบดีที่ 21 พฤศจิกายน, หน้า 5.
- วิทยากร เชียงกูล. (2561). “ปฏิรูปประเทศไทย.” สืบค้นเมื่อวันที่ 21 มิถุนายน 2563 จาก <https://www.bangkokbiznews.com/blog/detail/646151>.
- วิทย์ เทียงบุญธรรม. (2554). *พจนานุกรมอังกฤษ – ไทย*. กรุงเทพฯ : ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- วรัญญา ศรีวิน และพรอัมรินทร์ พรหมเกิด. (2562).. “วัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองกับการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม” บทความเสนอในการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า เรื่อง *ลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำ สร้างคุณภาพประชาธิปไตย*. ครั้งที่ 21 ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ วันที่ 2 พฤศจิกายน 2562 กรุงเทพมหานคร.
- วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. (2553). *หลักคิดในการปฏิรูปประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : วชิระ.
- วิชัย ต้นศิริ. (2551). *วัฒนธรรมพลเมือง*. กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา.
- สมชัย จิตสุชน. (2561). *ความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย: แนวโน้ม นโยบายและแนวทางขับเคลื่อนนโยบาย*. สถาบันการวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย.ธนาคารแห่งประเทศไทย.
- สมชัย จิตสุชน. (2563). “ความเหลื่อมล้ำ 2020 : เราทำอะไร เราควรทำอะไร”. สืบค้นเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2563 จาก TDRI.or.th/2020/01/.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2562). *หลักการและเหตุผลการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 21 ประจำปี 2562 เรื่อง ลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำ สร้างคุณภาพประชาธิปไตย*. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2563 จาก <http://www.kpi.ac.th/>.
- สุมาลี บำรุงสุข และศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. (2552). ประวัติศาสตร์การเมืองไทย จากมุมมองทางสังคมและวัฒนธรรม. ในเอกสารการสนทนาวิชาการ *พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของการเมืองไทย*. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2557). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2555. สืบค้นเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2563 จาก <http://social.nesdb.go.th/>.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2558). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2556. กรุงเทพฯ: บริษัท ปี.ซี.เพรส (บุญชิน) จำกัด.
- สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. (2562). ความเป็นพลเมืองดิจิทัล: พลเมืองแห่งศตวรรษที่ 21. สืบค้นเมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2563 จาก <https://thaidigizen.com/contact/>.
- อคิน รพีพัฒน์ และประกายทอง สิริสุข. (2527). *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416*. (พรณี ฉัตรพลรักษ์ แปล). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Almond, G. A. & Verba, S. (1963). *The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Fives Nations*. Boston : Little, Brown & Company.
- Almond, G. A. & Verba, S. (1965). *The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Fives Nations*, Boston : Little, Brown & Company.
- Almond, G. A. & Verba, S, eds. (1980). *The civic Culture Revisited*. London : SAGE.
- Inglehart, F.R. & Wayne, E. B. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*,65 (1).19 - 51.
- Putnam, Robert D., Leonardi, Robert & Nonetti, Raffaella Y. (1993). *Making Democracy Work : Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey : Princeton University.
- Hemingway, Ernest. (1937). *To Have and Have Not*. (First Edition). London : Charles Soibner's Sons.

Heywood, Andrew. (2007). *Politics*. (Third Edition).New York : PALGRAVE
MACMILLAN.

Huntington, S.P. (1991). *The Third Wave : Democratization in the Twentieth
Century*. Oklahoma, United States : University of Oklahoma Press.

William, G. (2016). *Building a democratic political culture*. Search on [http:// www.
researchgate.net/publication](http://www.researchgate.net/publication). (accessed 10 May 2020).